

For it 58 years wrote about 40 scientific labours, described near 100 new kinds and collected the over 60 thousand leaves of herbarium. About all of it shortly told in this article.

Надійшла 30.01.2008 р.

УДК 58: 635.05 (477) (091)

І. С. Івченко

Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, 01601

СТАНОВЛЕННЯ ДЕНДРОЛОГІЧНОЇ НАУКИ В ЕТНОБОТАНІЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Дендрологія, етноботаніка, історія біології, Україна

1. Історичні передумови розвитку дендрології. Дендрографічні праці. Серед ботанічних творів Теофраста (Феофраста) (372-287 рр. до н.е.) найбільш відомими є “Дослідження про рослини”, що складаються з 9 книг, і містять описи різних груп корисних рослин та найпершу біоморфологічну класифікацію [19]. Його “Про причини рослин” (6 книг) також містять ряд ботанічних питань, зокрема, аналіз окремих органів рослин. З 40 р. відома праця Колумелли “Про сільське господарство”, де згадується 300 видів (у сучасному розумінні) і сортів деревних, переважно культивованих рослин. Лікар Педаній Діоскорид в I ст. уперше створив за морфологічним принципом найбільший за обсягом кадастр корисних деревних рослин, вказавши для багатьох із них конкретні місцезнаходження та умови місцезростання. Йому ж належать і найперші по-справжньому етноботанічні відомості у вигляді назв цих рослин на кількох мовах [3]. Піонером-флористом по праву слід вважати письменника, вченого, державного й військового діяча Плінія Старшого (Гай Плінія Секунда) (23 або 24 – 79 рр.). В його 37-томній праці “Натуральна історія”, 15 книг (з 12 по 27) присвячені анотованій характеристиці близько 1000 рослин, із подібною Діоскориду акцентуацією на їх корисних властивостях (плодові, лікарські, декоративні) і найперше вказаному екологічному пристосуванню (лісові, польові тощо) і географічній поширеності [2].

Рослини української флори (дендрофлори) також виразно представлені в художніх енциклопедіях епохи Відродження, зокрема, італійця Д.Аліг'єрі (1265-1321 рр.), француза Ф.Рабле (приблизно 1494-1553 рр.) та ін. У книзі мера м. Ніоре Ж.Івера „Весна” (надрукована в Парижі у 1572 р.), поділеної на „історії”, згадується цілюща Мандрагора (пізніше віднесена до родини Solanaceae), як вважалось, рослина магічної сили, що приносить щастя. Етноботанічні мотиви втілені у творах новелістів Європи, зокрема, Ж.Догоно (1585), Б.Депер'є (1532-1538), Н. дю Файля (1547), консолідованих родовитою авторкою „Гептамерона” М.Наваррською. Вже в наступному, XVII ст. в Україні працює співвітчизник Рабле Г.Л. де Боплан (1600-1673 рр.), причетний до заснування нових міст і слобод в українських степах. Відтоді французька мова успадкує від латинської логіку граматичних побудов, вміст синонімів, конкретне значення й емоційне навантаження. Дозволяючи найбільш адекватно висловлювати своє відношення до обговорюваного питання, французька мова надає йому досить витончену, обтічну форму, з метою не образити почуття співрозмовника, або, навпаки, без грубощів дошкулити йому. Саме це стало причиною її міжнародного використання в сфері дипломатії в XVIII-XIX ст. і є важливим для пізнання загальнономовних етноботанічних аспектів.

Для історикознавчих розробок вельми слушним вбачається також залучення певних елементів багатогранної творчості Вільяма Шекспіра (1564-1616 рр.). В даному контексті висловлюємо цілковиту згоду з О.Сорокою (Можно ли в Шекспире найти новое? / Пьесы. – М.: Известия, 1990. – с. 5- 6), котрий в перекладі “Короля Ліра” по-новому тлумачить зміст дій божевільного правителя,

надаючи провідного значення природі, що "...карбує листки, квітки, плоди рослин". Відомо, також, що Шекспір запозичив сюжет іншої трагедії – „Гамлет” у Ф. де Бельфора (F. de Belleforest. Histoires... . – Paris, 1580), котрий, в свою чергу, уклав її, обробивши твір С.Грамматика (1140-1206 pp.) „Діяння данців” (вперше надрукована в Парижі в 1514 р.). В останньому творі, в порівнянні з відповідними працями I-го тисячоліття, більш вагомими є етногеографічні відомості як для континентальних місцевостей, зокрема, Скандії (історична область Сконе на півдні сучасної Швеції), так і острівних, наприклад, Зеландії в складі Данії. Історія боротьби за незалежність Шотландії, разом з іншими країнами континентальної Європи, неодноразово висвітлена в етнічних творах Р.Бернса (1759-1796 pp.), В.Скотта (1771-1832 pp.), Р.Л.Стівенсона (1850-1894 pp.). Їх об’єднує характеристика виділених родонімів роду *Calluna L.* (**верес, вересень, вересіль, вересінь, вереск, верест, верис, веріс, верос, менчир**) з наведенням діагностичної характеристики, котрі розроблені й для решти родів дендрофлори України.

На кінець XVI ст. у цілому вже склалися умови для створення перших узагальнень серед вищих, у тому числі деревних рослин. Такий підсумок належало здійснити у 1583 р. італійському вченому А.Чезальпіно (1519-1603 pp.). В другій половині наступного століття вагомий внесок у систематизацію рослин практично одночасно здійснили Д.Рей (1627-1705 pp.) і Ж.П.де Турнефор (1656-1708 pp.). Порівнюючи їх загальний доробок в дендролого-етноботанічному контексті, зазначимо, що саме класифікація другого автора вбачається більш значущою для подальших досліджень. 5-ть класів Турнефора (в кризній нумерації 18 – 22, після 17-и попередніх, об’єднаних під назвою “дерева і чагарники”) розташовані за зростаючим “ускладненням” будови віночка. Серед їх назв фігурують як родові так і родинні в сучасній номенклатурі: *Florae apetalae* (*Fraxinus*, *Vuxus* та ін.), *amentacium* (*Quercus*, *Corylus* та ін., серед яких і хвойні), *monopetalo*, *rosaceo*, *papilionaceo*. Рей у своїх “*Historia plantarum*” та “*Methodus plantarum*” залишив лише відомі й до нього групи “рослин з бруньками” та “рослин, позбавлені бруньок”, з розподілом їх на одно-і дводольні, та діагнози ряду родин, переважно з трав’янистими рослинами.

В XVI ст. почали створюватись найперші гербарні колекції. Першим укладачем гербарію вважають болонського колектора Луку Гіні (1550 pp.), а найдавніша відома колекція, яка охоплює значний період збору (1556-1592 pp.), належить Каспару Ратценбергу, що, зокрема, працював у Касселі (Німеччина). XVI ст. датуються й найбільш давні гербарні колекції з деревними рослинами, створені Ратценбергом і Гардером, що зберігаються в Германії й Австрії. Тоді ж відбулися й значні географічні відкриття Колумба, Васко де Гама, Кортеса та інших мандрівників в межах Нового світу й Південної Азії, що створили прецедент для нових пошуків у розмаїтті дендрофлори цих і вже досліджених раніше регіонів. Таким чином, на кінець XVI ст. в цілому вже склалися умови для створення перших узагальнень серед вищих, в тому числі деревних рослин.

У 1583 р. італійський вчений А.Чезальпіно (1519-1603 pp.) створив 16-томну наукову епопею “Про рослини”, запропонувавши морфологічну систему рослин, побудовану на ознаках плодів і насіння рослин [1]. В 1-му томі він зупинився на загально природничих питаннях і принципах своєї класифікації, решту присвятив відповідним групам, які за обсягом наближаються до сучасних класів нижчих, і підкласів відомих на той час деревних рослин. Уже в другій половині наступного століття свій вагомий внесок у систематизацію рослин практично одночасно внесли два вчених, зокрема, член Лондонського королівського товариства Д.Рей (1627-1705 pp.). У 1648 р. він закінчив Кембриджський університет і набув слави проповідницькою й викладацькою діяльністю. Вже цілком сучасним флористичним зведенням виглядає його тритомний фоліант історичного спрямування (1686-1704 pp.). У ньому фігурують близькі до сучасних роди й види, і вперше на основі репродуктивних і вегетативних органів класифіковано 18600 видів. Він також спробував дати своєрідне тлумачення виду, яке в цілому не йде в розріз із нинішніми поглядами. Так само виглядає запропоноване Реєм розмежування вищих і нижчих рослин, названих ним, відповідно, доскональними й недоскональними. В ці часи в Україні плідно працює І.Гізель (близько 1600-1683 pp.), український історик, ректор Києво-Могилянської колегії, з 1656 р., архімандрит Києво-Печерської лаври. Його праці “Твір про всю філософію” (1645-1647 pp.) та “Філософські аксіоми” (1653 р.) мали великий вплив на формування [16] молодого Ф.Прокоповича (1677-1736 pp.), ректора академії у 1711-1716 pp.

Другий вчений, Ж.П. де Турнефор (1656-1708 pp.), французький ботанік і мандрівник, член Паризької АН з 1691 р., на межі XVII і XVIII ст. запропонував власну систему, побудовану, в основному, на особливостях структури віночка квітки. Розподіливши відомі йому рослини на 22 класи, Турнефор відніс дерева й кущі до останніх п’яти, відокремивши безпелюсткові, однопелюсткові й багатопелюсткові рослини. Особливо значним був внесок ученого в розвиток

поняття роду, які виділені ним у кількості 698. В межах родів, в окремих випадках, вказувались над родові таксони на зразок сучасних секцій. Крім того, Турнефор уперше й не без успіху спробував усталити бінарну номенклатуру для внутрішньо родових таксонів, цілком подібних до сучасних видів [1]. Недоліком його підходу було повне ігнорування статевого розмноження рослин.

В цілому ж, відносно класифікацій ліннеївської епохи, помітне приділення істориками науки надмірної уваги з'ясуванню їх належності до так званих “штучних” і “природних” та визначення періодів їх застосування. Як приклад звісної надуманості такого підходу достатньо, на наш погляд, нагадати, що Б.М.Козо-Полянський [7 та ін.], разом з іншими філогенетиками, взагалі вважав, що природна систематика з'явилася раніше ніж штучна. Тому найбільш близька для дендрологічної етноботаніки класична “габітуальна класифікація” (“classifications based on habit”) в регіональному контексті зберігає актуальність і дотепер. Поділом на дерева й трави мав місце у класифікаторів древності, таких як Теофраст (IV – III ст. до н.е.), Альберт Великий (XIII ст.), Отто Брунфельс і згадуваного Чезальпіно (XV – XVI ст.). Безпосередні попередники Ліннея Рей і Турнефор, у своєму розпорядженні вже мали накопичені на початок XVIII ст. гербарні й живі колекції деревних рослин разом зі значно більш широкими відомостями про їх репродуктивні й генеративні органи.

Порівнюючи загальний доробок Рея й Турнефора в дендролого-етноботанічному контексті, зазначимо, що саме класифікація другого автора вбачається більш значущою для подальших досліджень. 5-ть класів Турнефора (в наскрізній нумерації 18 – 22, після 17-и попередніх, об'єднаних під назвою “дерева й чагарники”) розташовані за зростаючим “ускладненням” будови віночка. Серед їх назв фігурують як родові так і родинні в сучасній номенклатурі: *Florae apetalae* (*Fraxinus*, *Vixus* та ін.), *amentaceae* (*Quercus*, *Corylus* та ін., серед яких і хвойні), *monopetales*, *rosaceae*, *papilionaceae*. Рей у своїх “*Historia plantarum*” та “*Methodus plantarum*” залишив лише відомі й до нього групи “рослин із бруньками” та “рослин, позбавлені бруньок”, з розподілом їх на одно-і дводольні, та діагнози ряду родин, переважно із трав'янистими рослинами. Наведені приклади розвитку національних рис природничої науки, котрі нерідко формувались в художніх творах, нині виглядають такими, що не мають справжнього наукового підґрунтя. Тому вони умовно можуть бути названі, за аналогією із флорографічними [17], дендрографічними. Але без цих здобутків епохи Відродження й подальших років не відбулися б повноцінні наступні класифікаційні здобутки. Серед них всеохоплююче значення й досі мають таксономічні розробки шведського натураліста К.Ліннея.

Розвиток дендрографічної етноботаніки й наступна реформа К.Ліннея була б неможлива без повсякденної копіткої праці багатьох вчених. Авторство цих дослідників, наприклад, І.Г.Гмеліна (1709-1755 рр.), який, за висловом того ж Ліннея “...відкрив стільки рослин, скільки ботаніки його часу разом”, не збереглося внаслідок номенклатурних змін, проведених цим шведським вченим. До того ж, як засвідчує Р.В.Камелін [6], Лінней проробив лише 3 томи його чотири томної “*Flora sibirica*”. Він же вважає Гмеліна чи не єдиним систематиком цього натуралістичного періоду, який за природознавчим рівнем не поступається самому К.Ліннею. Проте на відміну від таких, наприклад, апологетів Ліннея, як Паллас і К.Вільденов, ім'я Гмеліна відсутнє в реєстрі авторів сучасних деревних рослин України.

Підсумовуючи дані наукознавчо-дендрологічного аналізу діяльності К.Ліннея зазначимо:

- 1) Необхідність для етноботанічних потреб враховувати ранні флористичні роботи К.Ліннея, де, починаючи з 1727 р., містяться фітомінімічні наукові дані з флори Лапландії і Швеції. Вони мають місце в серед найперших безіменних травників із включенням ряду деревних рослин Росії й України.
- 2) В найбільш відомій теоретичній праці К.Ліннея “Філософія ботаніки” в цілому сформувався обсяг “ліннеонів” в трактовці природознавців першої третини ХХ ст. Це відбито також у назві сучасних найменувань видів “species” – “породи”, широко використаній пізніше в дендрології.

2. Етноботаніка як резюмуюча методологічна дисципліна. З 90-х рр. 19-го століття поступово відроджується, і вдосконалюється напівзабутий методологічний засіб у вітчизняних переліках рослин, поряд із латинськими, наводити українськомовні назви рослин, у тому числі комерційні та місцеві. Вони протягом різних епох на історико-етноботанічній карті України були представлені різними гранями своїх властивостей. В даному контексті цікавою є оцінка філософом В.В.Розановим (1856-1919 рр.) діяльності одного з фундаторів вітчизняної етноботаніки М.В.Гоголя. Серед об'ємної спадщини творів Розанова, переважно релігійно-екзистенціонального напрямку (наприклад, „Опавшие листья”, 1913-1915 рр.), знаходимо маловідоме есе „Загадки Гоголя...”, надруковане до його 100-ліття у 1909 р. В ньому зазначено „Відомо, що Гоголь був **жалюгідним** (!? –

I.I.) професором історії (у С.-Петербурзькому університеті з 1934 р., коли були засновані університети ім. Св. Володимира – сьогодні Київський національний університет імені Тараса Шевченка, і педагогічний, котрий одержав ім'я М. П. Драгоманова), ніколи не ... мав хисту порсатись в її важких й ... нудних письменних пам'ятках. Він був художник, він був пластик. Зоолог у відрі морської води може знайти дива ... фауни й флори і ... роздививши під мікроскопом ... не мати ніякого уявлення про море, про його красу, про його загадку. Все це може краще за нього знати моряк ... й висловити почуття моря в пісні, не досягненої для вченого... Саме це сталося з Гоголем. Він проспівав чудову пісню”.

М.О.Максимович, що безспідставно вважається основоположником вітчизняної ботаніки, як перший ректор Університету Св. Володимира намагався залучити до викладацької діяльності М.В.Гоголя, М.О.Костомарова, Т.Г.Шевченка, що відзначилися різноманітним внеском в етнографію. Досвід Максимовича-етнографа сприяв формуванню основ етнографічних пошуків Шевченка, подорожуючого Україною по закінченні Академії мистецтв в С.-Петербурзі навесні 1945 р. Ще до цього, у 1841 і 1842 рр., на картинах „Циганка-ворожка” (акварель) і „Катерина” (олія) шевченківське ідейно-образне трактування побуту селян і посилення сюжетної лінії відбувається за рахунок деревних рослин *Acer platanoides* L. і *Quercus robur* L. За спогадами російського художника О.О.Агіна (1817-1875 рр.) Шевченко вже навчаючись в Академії мистецтв у С.-Петербурзі (кінець 30-х-початок-40-х рр.) відзначався „особливим почерком для кожного дерева”.

Серед шевченківських малюнків серії “Живописная Украина”, знаходимо, зокрема, маловідомий, виконаний олівцем, датований, імовірно, квітнем 1844 – жовтнем 1846 рр. “Дерево” (гіпотетично із зображенням 30-40-річного екземпляра *Salix fragilis* L.). Саме види родини *Salicaceae* здебільшого супроводжували Шевченка у розвитку його поетичного й художнього генія під час перебування в Україні та за її межами, у тому числі в засланні. В 1-му томі „Живописной Украины”, вперше надрукованому у 1844 р., в одному з 6-и офортів найбільше поетичне проникнення в образи рідної природи знаходимо у „Видубицькому монастирі”. Офорт „В Києві”, вже демонструє Шевченка-дендролога, котрий майстерно і влучно змалював могутні осокори (*Populus nigra* L.) на схилах Дніпра. Своєрідно підсумовує спрямування Шевченка-природознавця наступний маловідомий епізод, що стався наприкінці його багатостраждального життя. Вже звільнившись від пекла заслання, навесні 1858 р. в с.-петербурзькому будинку на розі вулиць Великої Морської і Набережної Мойки, Шевченко разом з С.С.Гулаком-Артемівським (на той час солістом місцевої оперної трупи, композитором, що присвятив Шевченкові пісню „Стоїть явір над водою”) вивчав кілька томів „Космосу” німецького природознавця О.Гумбольдта (в російському перекладі вперше надруковані в 1848-1857 рр.).

М.П.Драгоманов (1841-1895 рр.), видавши твори Шевченка, продовжував відстоювати самобутність української мови. В.Б.Антонович (1834-1908 рр.) спільно із Драгомановим у 1859 р. опубліковано перші 8 томів “Архива Юго-Западной России”, збірки літописів і мемуарів з історії України. Видані у 1874-1875 рр. Його “Исторические песни малорусского народа” є золотим фондом україністики. Суспільно-політичні погляди І.Я.Франка (1856-1916 рр.) також еволюціонували від юнацького захоплення соціалізмом і федералізмом Драгоманова до розвитку ідеї побудови суверенної соборної Української держави. На заваді його діяльності став Ємський указ 70-х рр. Олександра II, що унеможливав подальший розвиток української науки і культури. Етнографічні здобутки Франка-критика помітні, зокрема, в аналізі шевченківської поеми „Тополя”, де символ поодинокого степового „дерева-сироти” посилює емоційне сприйняття твору в цілому.

Розвиток питань етносу і ендемії в новітній історії етнботаніки як складової етнографії [8] нерідко пов'язується з розробками Ю.В. Бромля (1921-1990 рр.), що базуються, зокрема, на подіях XVI ст. у Хорватії. Виходячи з них відмічаємо, що для етнботаніки важливе розмежування мікроетнічних (етнічні групи, сім'ї) та макроетнічних одиниць або міжетнічних спільнот (утворень). Перші з покоління в покоління використовують дикорослі й інтродуковані деревні рослини, нерідко стенохорні, ендемічні, агамні раси (родини *Rosaceae*, *Fabaceae*, в розумінні О.К.Скворцова [18] поліактичні види) своїх регіонів. Другі на історичному, територіальному, мовному (мовні сім'ї або групи (слав'янини, романо-германці) та інших основах спільно використовували еврихорні види-космополіти. Наприклад, для мешканців Північної півкулі, серед них й українців (головний етнографічний елемент, етнос), гуцулів (етнографічна група, субетнос), слав'янинів (метаетнічна спільнота), властиве використання голарктичних, циркумбореальних видів, зокрема, родини *Egicaceae* та ін.

Адже вже відомо, що протягом неогенового періоду з еоценової до пліоценової епох (70 млн. років – 1 млн. років тому) відбулися кардинальні й неодноразові зміни абіотичних факторів в межах помірною поясу. На тлі ряду орографічних процесів з утворенням Гімалаїв, Анд, Кавказу, Альп, Піренеїв, відбулося поступове зниження загальних температурних показників. Поряд із розвитком трав'янистих рослин, поширюються листопадні деревні рослини. Вони формують лісовий ландшафт, що досягає найвищого розвитку на Землі на кінець неогенового періоду. Поступово формується розмаїття листяних деревних рослин. В межах проблеми „Рослина і людина” в ряді вітчизняних природознавчих досліджень поряд із поглибленою і багатогранною характеристикою компонентів рослинного світу людині традиційно відводилась другорядна роль. При цьому практично відсутньою є біолого-популяційна характеристика *Homo sapiens* як суспільної істоти нашої держави – наслідку антропогенетичного розвитку в процесі формування соціогенезу. Тому сучасним комплексним етноботанічним розробкам більше відповідають аспекти міжурядової програми „Man and the Biosphere”, котрій в останні роки підпорядковується й історико-наукознавчий [10 – 15 та ін.] напрямок.

Відділення загального понгідно-гомінідного стовбура відбулося 14 – 6 млн. років тому. Ранні етапи еволюції пов'язані з олігоценними егіптопитеком та групою дріопітеків, відомими (африканський континент) з більш ранніх епох, вік яких датується 20 млн. років. Сучасні кримські знахідки співвідносяться з датуванням зародження лінії „сапіенса” пізньою мустьєрською епохою (53 – 33 тис. років до н.е.). Розвиток суспільних закономірностей і створення культурного середовища звузило сферу природного добору, і з середини пізнього палеоліту стабілізувало фізичний тип сучасної людини. Багаторічні дослідження початкових етапів наукових розробок доводять їх суттєвий вплив на біологічний розвиток людини, відбитий, зокрема, у різновекторних змінах морфофункціональних ознак, проявах акцелерації тощо. Також з 90-х рр. ХХ ст. почалося укладання ділових відносин у міжнародному практичному використанні деревних рослин України. Серед представників комерційних кіл важливим питанням є врахування національних рис ділових партнерів. Кількарічні спостереження довели, що український стиль різниться від, наприклад, американського меншою участю агресивного напору, що межує із грубістю, меншим ступенем ризику, що часто-густо обмежує ініціативу, розумінням компромісу як зближення позицій, нестабільністю настрою у відносинах тощо. Отже, сучасні прояви національного характеру українця-бізнесмена збігаються з дослідженнями минулого, здійснюваними мандрівниками, згодом географами, етнографами, етнологами й етноботаніками. Для останніх із цієї групи дослідників важливим перш за все є пізнання ступеню взаємодії людини і рослини певного регіону (країни).

Визначивши роль відповідних фундаторів становлення дендрофлори України, пов'язаних з етноботанічними аспектами, виділяємо періоди (Ia – IIIc) формування сучасного ейдологічного кадастру дендрофлори України протягом ліннеївської і дарвінівської епох за принципом, запропонованим Р.В.Камелінім [6]. Укладений нами історико-ейдологічний кадастр дендрофлори України на монотипічній основі з виділенням 7 історичних періодів (Ia, Ib, IIa, IIb, IIIa, IIIb, IIIc), які корелюють із застосуванням методу ейдологічної вагомості при виділенні 3 расових градацій (A, B, C). Пропонуємо узагальнюючу категоризацію: A – морфолого-географічно чітко окреслені, таксономічно усталені раси, видовий статус яких практично ніколи не підлягав сумніву у відповідних обробках; B – недостатньо окреслені раси, таксономічно нерідко трактовані як підвиди, особливо при використанні політипічної концепції виду; C – раси, що здебільшого не мають усталених морфологічних ознак, географічно не відокремлені від так званих видів-агрегатів, таксономічно здебільшого трактовані як різновидності або форми, нерідко потрапляють до синонімів збірних видів.

В стислій узагальнюючій формі наведемо відповідні характеристики кожного з 3-х періодів ХХ-го століття. **IIIa** – 1901-1930-х рр. В цей час природознавці світу продовжували розвиток еволюційних дарвінівських ідей у численних і різноманітних наукових сферах своїх досліджень, додатковий імпульс яким створили праці найперших генетиків світу, і бурхливий розвиток генетики як складової частини ботаніки; **IIIb** – другої третини ХХ ст. Видані багатотомні флористичні і дендрологічні зведення загальносоюзного і українського охоплення створили надійний теоретичний базис для обґрунтування й здійснення подальшої диференціації фітобіоти з метою встановлення філогенетичного споріднення таксонів видового рангу; **IIIc** – з середини 1960-х рр., після завершення союзної й республіканської “Флор”, стало можливим плідне флористичне дослідження найбільш характерних регіонів України, позначене рядом цікавих систематичних і флористичних дендрологічних знахідок. Вихід у 1983 р. “Избранных трудов” (в 2-х частинах) М.Г.Попова (від. ред. К.М.Ситник) і подальші розробки в цій сфері спричинили перехід морфолого-географічних

регіональних дендрофлористичних досліджень на якісно новий рівень. Відтоді, постійно звертаючись до деревних рослин, К.М.Ситник нещодавно дослідив в околицях Києва *Ginkgo biloba* L. і *Metasequoia glyptostroboides* L. [9]. Використання розроблених нами тестів відносно деревних рослин України ряду географічних пунктів для їх мешканців передбачало з'ясування: 1) ступеню знань деревних рослин на організаційному рівні; 2) різногалузеве значення місцевих особливостей рослин для населення; 3) особливості рослин певної місцевості в історичному минулому; 4) цілющі й негативні властивості рослин, їх гармонійне співіснування в житті людини. Великого розмаху в мікросистематиці набуло використання експериментальних методів дослідження поряд із поглибленням фітоєдологічного вчення, що призвело до створення інформативно максимально насичених флористичних і дендрофлористичних зведень ряду регіонів України. На завершальному етапі досліджень наукової й народної фітоніміки як методологічний підхід використано принцип системності. Зокрема, він дозволив проаналізувати гносеологічні явища в представників ряду наукових шкіл, етнічних груп тощо.

Етнографи світу доходять висновку, що лише в ХХ ст. в ряді країн різних континентів в цілому почалося формуватись суттєве значення етносу, визначення таких його детермінант як спільність території, економічні відносини в ресурсознавчих галузях тощо. Історичний принцип даного питання міститься в основі теорії пізнання суспільства і теорії особистості як цілісних систем, що розвиваються в конкретних історичних умовах. При цьому важливим є, насамперед, такі компоненти культурного середовища як освіта, наука й мистецтво. Зокрема, школа Л.С.Виготського (1896-1934 рр.) передбачає метод порівняльного аналізу психічної діяльності „культурної” людини й „примітива”, якому передують цілеспрямовані й систематичні спостереження. При цьому збільшується значення експерименту не лише як прерогативи лабораторних досліджень, а проведеного в природних умовах для вивчення якомога більшої кількості проявів взаємовпливу людського й рослинного середовищ, їх співіснування й тенденцій розвитку. Укладання етнографічної (етноботанічної) карти як світової, так і окремих регіонів, зокрема, України, зумовлює пізнання єдиної когнітивної орієнтації, від невербалізованого та імпліцитного розуміння світу рослин різними верствами населення до їх узагальнень на професійному рівні. Доцільно також поєднувати дослідження в межах порівняльно-історичного підходу із просторово-хронологічними даними, сповідуючи, як аналітичний, так і періодизаційний напрямки [5, 6]. Актуалізація досліджень у межах етноботанічного напрямку [4] дозволить, зрештою, вийти за межі лише флористико-систематичних результатів становлення дендрології в минулому.

Висновки

1. Для узагальнюючого історичного аналізу становлення дендрології в Україні доцільне застосування кількох методологічних підходів в етноботанічному контексті.
2. Порівняльно-історичний розгляд дендрографічного (донаукового) і дендрологічного періодів корелює з загальноісторично-світовими тенденціями та історією окремих держав, в тому числі України.
3. Резюмуюча етноботанічна галузь використана при комплексному аналізі фактологічного дендрологічного базису, зокрема флористичного реєстру.
4. Етноботанічний підхід передбачає поєднання і подальший аналіз класифікаційних схем пріоритетних напрямків біологічної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Базилевская Н.А., Белоконь И.П., Щербакова А.А. Краткая история ботаники. – М.: Наука, 1968. – 310 с.
2. Гехтман Г.Ш. Выдающиеся географы и путешественники (Словарь-справочник). - Тбилиси: Изд-во АН ГрузССР. – 1962. – 307 с.
3. Греб К. Шеренга великих биологов. – Варшава: Наша ксенгарня. – 1975. – 120 с.
4. Івченко І.С. Етноботанічний напрямок регіональних досліджень // Вісник “Інтродукція та збереження рослинного різноманіття”. – К. – 2004. Вип. 7. – С.21 – 23.
5. Камелин Р.В. Систематика сосудистых растений и флористика на рубеже ХХ-XXI века // Проблемы ботаники на рубеже ХХ-XXI веков. – С.Петербург. – 1998. – Т. 2. – С. 146 –149.
6. Камелин Р. В. Систематика сосудистых растений в России (веки истории) // Ботан. журн. – 2000. – Т. 85, № 6. – С. 2 – 18.

7. Козо-Полянський Б.М. Вопросы нового учения о виде // Ботан.журн. 1953. – Т. 38, № 6. – С. 830 – 845 с.
8. Мала енциклопедія етнодержавознавства // НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького; Редкол.: Ю.І.Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза. – 1996. – 942 с.
9. Ситник К.М. Заповідна територія “Феофанія” // Укр. ботан. журн. – 2004. – Т. 61, № 5. – С. 3 – 9.
10. Ситник К.М. Академічна ботаніка в Україні: народження, перші кроки, перші імена // Укр. ботан. журн. – 1995. – Т. 52, № 1. – С. 5 – 19.
11. Ситник К.М. Поступ Інституту ботаніки в 30 – 40-ві роки: нові імена, нові напрямки, досягнення, труднощі, втрати // Укр. ботан. журн. – 1995. – Т. 52, № 3. – С. 333 – 354.
12. Ситник К.М. Сучасні ботанічні науки: проблеми, досягнення, перспективи // Укр. ботан. журн. – 1976. – Т. 39, № 1. – С. 3 – 11.
13. Ситник К.М. Чверть століття на посаді директора // Укр. ботан. журн. – 1995. – Т. 52, № 5. – С. 725 – 745.
14. Ситник К.М., Бурда Р.І. Сучасність і сприйняття ідей Олександра Алоїзовича Янати // Укр. ботан. журн. – 2003. – Т. 60, № 3. – С. 325 – 332.
15. Ситник К. М., Мосякін С.Л. Ботаніка. Порядок денний на ХХІ століття. 3. Систематика рослин і флористика // Укр. ботан. журн. – 2000. – Т. 57, № 3. – С. 233 – 243.
16. Хорошева С.А., Храмов Ю.О. Внесок професорів Києво-Могилянської академії у формулювання принципу збереження матерії та руху // Наука та наукознавство. – 1999. – № 1. – С. 81 – 88.
17. Шеляг-Сосонко Ю.Р. О “конкретной флоре“ и методе конкретных флор // Ботан. журн. – 1980. – Т. 65, № 11. – С. 1124 – 1133.
18. Skvortzov A.K. Same logic-semantic preliminaries to a theory of systematics // Бюлл. МОИП, отд. биол.- 2002. - Т.107, вып. 1.- С. 32 – 39.
19. Tournefort // Paris. Mus. Nat. Hist. Natur. - 1957. – 321 p.

Ivchenko I.S.

ESTABLISHMENT OF DENDROLOGY IN ETHNOBOTANIC CONTEX

Firstly analyzed establishment of dendrology using complex ethnobotanic approach. Historical and scientific analysis of development dendrography and dendrology are proposed. Substantiation of ethnobotanic meaning as summarizing methodological discipline is made.

Надійшла 07. 11. 2005 р.